

gesteld, bijvere zich de gemeente, nog niet in cultuur gebrachte gronden te ontginnen of die ontginning door vereenigingen te steunen en aan arbeiders kleine grondstukken uit te geven onder billijke voorwaarden.

Aldus vastgesteld ter algemeene vergadering van 24 Januari 1903.

Verkiezingsmanifest 1918.

De beteekenis van de verkiezingen is tweeledig. De vraagstukken, die aan de orde zijn, betreffen de noodvoorzieningen voor de oorlogscrisis met den overgang naar normale omstandigheden en de blijvende richting, aan het staatsbeleid te geven. Het laatste vraagstuk is het gewichtigste; het eerste neemt de geesten thans het meest in beslag.

Omdat bestuur en wetgeving tijdens de oorlogscrisis tot taak hebben, noodvoorzieningen te geven, is de consequente toepassing van staatkundige beginselen hier uitgesloten. Deze beginselen zijn berekend op de duurzame ontwikkeling van het maatschappelijk leven, niet op een abnormalen tijd van afzondering en afhankelijkheid van verrassende en buitengewone gebeurtenissen. Toch zijn in het staatsbeleid ook thans de vrijzinnig-democratische beginselen zooveel mogelijk te handhaven. Daarom laten in hoofdzaak vier eischen zich gelden.

I. Het is in het begin van de oorlogscrisis, toen de lange duur niet werd voorzien, noodig geweest aan de Regeering een ruimere bewegingsvrijheid te geven dan met ons parlementaire stelsel in normalen tijd vereenigbaar is; niet alleen in de leiding van de betrekkingen met het buitenland, doch ook in het binnenlandsch bestuur. De besteding van deze buitengewone macht, zelfs voor nog één parlementaire periode, zou de regelmatige ontwikkeling van den democratisch-parlementairen regeeringsvorm dreigen te verstoren. De Vrijzinnig-democraten alleen hebben dit gevaar van den aanvang beseft en bestreden. De Staten-Generaal dienen den invloed op den gang van zaken volledig te hernemen.

II. Het doel van het staatsbeleid gedurende de oorlogscrisis moet zijn, dat ons volk uit de crisis zoo krachtig mogelijk te voorschijn trede om door de hoogste inspanning ten spoedigste wederom tot welvaart te geraken. De instandhouding van het nationaal vermogen vereischt hiertoe de noodige zorg, doch van grooter belang nog is, dat de levende volkskracht niet worde ondermijnd. Daarom moet in de eerste plaats de ondervoeding met hare vreeselijke gevolgen worden tegengegaan, zoo noodig ten koste van een deel van het nationaal vermogen.

III. Onze afsluiting van de buitenwereld en de beperking van de beschikbare levensbehoeften maakt steeds verder ingrijpen in het maatschappelijk verkeer onvermijdelijk. Hier moet men niet voor ingrijpende maatregelen terugdeinzen, indien deze noodzakelijk zijn om de productie en de voorraden te vergrooten, en de voor allen gelijke aanspraak daarop te verzekeren. De vrijheid van beweging van alle maatschappelijke krachten worde echter zooveel mogelijk geëerbiedigd. Is de oorlogscrisis voorbij, dan zal blijken, dat menige maatregel, genomen tot versterking van de productieve krachten, tot bezuiniging in het verbruik, tot doelmatiger organisatie van het maatschappelijk verkeer, van blijvende beteekenis zal zijn geworden. Een herstel van de welvaart zal echter in het algemeen slechts zijn te verwachten van een vrije ontwikkeling der voortbrengende factoren, zoo binnen de landsgrenzen als in het verkeer met het buitenland.

IV. De overheidsmaatregelen, op allerlei gebied tijdens de crisis genomen, hebben de rechtszekerheid in gevaar gebracht, ja, bedenkelijk verkort. Over het zelfstandig economisch bestaan van duizenden burgers wordt beschikt, zonder dat de veiligheid is verzekerd, die alleen geven kan het recht van beroep op een onafhankelijke rechtspraak. Beweerde krenking van rechten en rechtmatige belangen behoort aan een administratieven rechter ter beslissing te kunnen worden voorgelegd.

In de tweede en voornamste plaats heeft de stembusstrijd een ander doel: er zal worden beslist, welke richting ons staatsbeleid in de naaste toekomst zal nemen. Deze beslissing is van groot gewicht.

Voor het eerst worden de kiezers opgeroepen onder de werking van het algemeen kiesrecht voor mannen, waarvoor wij zooveel jaren hebben gestreden. Het zal moeten blijken, of hierdoor de versterking van de democratische drijfkraft in het staatsbeleid zal worden verkregen, welke wij daarvan meenden te mogen verwachten; of straks ook door middel van de verkiezingen voor de Provinciale Staten een vernieuwing zal zijn te brengen in den geest der Eerste Kamer, waarvoor de hoogste aanslag in 's Rijks directe belastingen als grondslag is vervallen; of in het beleid der gemeentebesturen de werking van het algemeen kiesrecht zal zijn te herkennen.

Er zijn er, die de meening propageeren, als zou in de tegenwoordige omstandigheden het democratisch beginsel óf reeds over de geheele lijn hebben gezegevierd, óf kunnen worden gesteld op non-activiteit. Het Nederlandsche volk zou, ondanks het verschil in staatkundige overtuiging, in eendracht kunnen werken aan de verhooging van 's Lands welvaart.

Men late door deze schoonschijnende verklaringen zich niet misleiden. Allen wenschen, één van zin, de welvaart van Nederland, ook de economische welvaart, met alle krachten te bevorderen. Het verschil in staatkundige overtuiging bestaat niet hierin, dat de een wel, de ander niet 's Lands welvaart beoogt; het loopt over de vraag, met welke *middelen*, in welke *richting* deze arbeid moet worden ondernomen. De opsomming van verlangens, welker bevrediging in geheel uiteenlopende richting kan worden gezocht, kweekt slechts een schijn van saamhoorigheid. Het verschil in staatkundige overtuiging is te diep in de geesten geworteld, dan dat dit door frazen en klinkende programma's zou zijn ter zijde te stellen. Het staatsbestuur is nu eenmaal een zaak van staatkunde en de staatkunde wordt nu eenmaal beheerscht door staatkundige beginselen, waarnaar de kiezers, verschillend van geestelijken aanleg, zich groepeeren in staatkundige partijen. Elke poging om voor het staatkundig beginsel iets anders in de plaats te schuiven, hetzij algemeene welvaartzorg, hetzij het belang van bepaalde maatschappelijke groepen, zal ijdel blijken. Het resultaat kan geen ander zijn dan verwarring.

Wel stellen de tijden die wij doorleven, voor de toepassing der staatkundige beginselen *bijzondere eischen*. Al naar den eisch van den nood der tijden *spreekt van het beginsel de eene gedachte sterker dan de andere*.

De zin voor vrijheid van gedachten, vrijheid van beweging en van ontwikkeling is in de staatkunde der vrijzinnig-democraten met den eisch der democratie gelijkwaardig. De vrijheidsgedachte heeft in ons beginsel een zelfstandige beteekenis, al blijft zij in ons denken onafscheidelijk verbonden aan de democratie, aan het streven om al wat het volksleven in zich bergt aan geestesaanleg en kraft te doen uitgroeien, en zich te laten gelden in de leiding van 's Lands zaken. Het doel van staatsbestuur en wetgeving behoort onveranderlijk te zijn, *om voor allen, individuen, groepen en organisaties, de voorwaarden tot vrije ontwikkeling gelijk te maken*. De staatsbemoeiing, met dit doel gevraagd, kan slechts als verwerpelijk staats-socialisme worden afgeweerd door hen, die in de ongelijkheid der ontwikkelingsvoorwaarden niet met ons de groote fout zien van het maatschappelijk leven.

Wel verre dat dit beginsel door de hevige beweging van dezen tijd zou zijn verouderd gebleken, is het *meer dan ooit noodzakelijk, de zuivere toepassing met alle kraft te bevorderen*.

Vraagst men, tegen welke gevaren wij in den staatkundigen strijd ons het allereerst hebben te wapenen, dan verklaren wij, dat de nood des tijds ons waarschuwt, onze krachten niet te verspillen in een politieken strijd als in ons volk veel te lang is angeblazen en volgehouden, een strijd van *Links tegen Rechts*. Zij, die tot volharding aanmanen in dezen strijd onder de leuze: „ziet naar hetgeen vereenigt, niet naar hetgeen verdeelt”, brengen ons op een dwaalweg.

De strijd tusschen Links en Rechts heeft tot dusver den arbeid aan de noodzakelijkste wetgeving met lamheid geslagen, door een samenwerking van wie niet door de overheerschende strooming in het volksleven werden bijeengebracht en door de gestadige wisseling van meerderheden, die elkanders werk hebben afgebroken. Voortgaan op dezen weg in dezen tijd zou leiden tot een stilstand en verwarring, die ons noodlottig zouden worden.

Thans is onder de geestesstroomingen van het volksleven de begeerte naar een *democratisch staatsbeleid* de sterkste. Zij die verklaren, niet te begrijpen, wat men hiermede zeggen wil, of die ons mededeelen, dat de oorlog iedereen heeft gemaakt tot democraat, zij zijn van ander hout gesneden dan de onzen. Zij missen het democratisch bewustzijn. Zij zijn onze tegenstanders.

Zouden wij voor goed hebben afgerekend met het conservatisme en de reactie? Zou het gemeenschapsgevoel allen beheerschen? Wij zullen straks, wanneer de geschokte financiën zullen worden geregeld, wanneer onze positie ter zake van de weermacht moet worden bepaald, wanneer over de voorkeur in de bestemming van 's lands gelden zal zijn te beslissen, wel anders bemerken. De zaak der democratie is zeker thans *nog niet gewonnen*, hoe vredelievend de economische gezangen mogen klinken. Veeleer is het streven waar te nemen, om aan de bezitters van het voortbrengend vermogen, omdat het *nationaal* vermogen is, steun te bieden van den Staat, ten einde daardoor het staatsbestuur van hen afhankelijk te maken. Het is wat wij op koloniaal gebied reeds lang hebben ervaren.

De nieuw gekozen Staten-Generaal zullen nauwelijks bijeen zijn, of de staatkundige beginselen breken door de neutrale programma's heen. Waar wij met beslistheid opkomen voor de democratie, zullen wij, ook onzerzijds lettende op *hetgeen vereenigt, niet op hetgeen verdeelt*, moeten bevorderen, dat straks de democraten elkander steunen.

Er is geen staatkundige partij, welke in de Tweede Kamer alleen een meerderheid zal kunnen veroveren. De Regeering zal altijd moeten steunen op een combinatie van minderheden. De combinatie van Links tegen Rechts is om de genoemde redenen te verwerpen. Zij belooft voor de democratie geenerlei vrucht. Daarom zullen de democraten van verschillende afstamming elkander moeten zoeken. Dan is niet uitgesloten, dat ook bij een deel der rechterzijde voor de verwezenlijking van een actueel program van democratische wenschen steun zal zijn te vinden. Zonder dezen steun zal wel geen meerderheid zijn te vormen en een Regeering zonder vaste meerderheid is niet levensvatbaar.

In elk geval is voor de handhaving van den zuiver parlementairen regeeringsvorm, een eisch van het democratisch staatsbeleid, noodzakelijk, dat de parlementaire partijen zonder onderscheid hare medewerking verlenen tot de vorming van een parlementair Kabinet uit gecombineerde minderheden, die bepaalde staatkundige begeerten gemeen hebben, welke verwezenlijking aan dat Kabinet kan worden toevertrouwd. Elke partij zal door dezen eisch zich zekere beperking zien opgelegd. Doch zij zal dit offer moeten brengen, omdat het parlementaire Kabinet het eenige middel is, waardoor de volksinvloed op het regeeringsbeleid kan worden verzekerd.

De vraag, welke onze verlangens zijn, die in de eerstvolgende parlementaire periode zullen moeten worden bevredigd, is bij zooveel onzekere elementen in de staatkundige positie van Nederland tevens niet volledig te beantwoorden. Na de verkiezingen van 1913 zijn talloze vraagstukken gerezen, die destijds door niemand werden verwacht. Ditmaal weten wij, dat nieuwe verwickelingen in het maatschappelijk leven dringend regeling zullen eischen. Welke onderwerpen wetgevende voorziening zullen vragen, valt nog slechts te gissen. Ons staatkundig beginsel zal ons hierbij leiding geven.

Voorzoover de lijn der normale staatkundige ontwikkeling zal zijn te volgen, moet het werk der grondwetsherziening worden voltooid. Naast het algemeen kiesrecht van mannen zal de wet *onmiddellijk* moeten geven *het algemeen kiesrecht van de vrouw*. De betekenis van de vrouw in het maatschappelijk leven is de laatste jaren in zoo helder licht gekomen, dat hare rechteloosheid op elk gebied volstrekt *onhoudbaar* is geworden. Op den grondslag, voor *het volksonderwijs*

gelegd, zal het nieuwe gebouw zijn op te trekken, dat de Grondwet voorschrijft. De eischen, te stellen voor den bloei van de openbare school en voor het verwezenlijken van de gedachte, waaruit de nieuwe bepalingen der Grondwet werden geboren, zullen onmiddellijk moeten worden bevredigd. Samenwerking van Rechts en Links zal daarbij zijn geboden. Voor de *nooden der ouden van dagen* zal een regeling zijn te treffen, die het premievrij staatspensioen waarborgt en zoo mogelijk uitbreidt. De verplichte verzekering tegen invaliditeit zal, met de noodige aanvulling der bestaande, doch nog niet ingevoerde wetgeving zijn in werking te brengen, en in verband daarmede de ziekteverzekering; aan de verzekering tegen *werkloosheid* worde een wettelijke regeling gegeven, terwijl de *arbeidsduur* binnen engere perken worden teruggedrongen.

Het voortbrengend vermogen van *land- en tuinbouw* moet krachtig worden bevorderd. Aan landbouwonderwijs, wetenschappelijke en praktische voorlichting van de bij den landbouw betrokken bevolking wijde de Regeering bij voortduring hare aandacht. De zorg voor de landbouwende bevolking en haar bedrijf stelle de wetgever bij geen anderen tak van ons volksbestaan achter.

Onze verouderde *wetboeken* zullen een *verjongingskuur* moeten ondergaan.

De invloed van de Volksvertegenwoordiging op de leiding van *het diplomatiek verkeer met het buitenland* worde gewaarborgd op de wijze als door de Commissie uit den Vrijzinnig-Democratischen Bond is aangegeven.

De *salarissen* van personen in staatsdienst behooren op de hoogte van den tijd te worden gebracht en in een juiste onderlinge verhouding, terwijl de *rechtspositie* van alle personeel in Overheidsdienst moet worden verzekerd.

Op het gebied der *militaire weerbaarheid* is het thans onmogelijk zich te oriënteren. Zoolang de oorlog duurt, zal onze toerusting niet verder moeten gaan dan het uiterst noodzakelijke. Indien het streven naar algemeene ontwapening na den oorlog niet met succes mocht worden bekroond, zal de internationale positie van Nederland opnieuw onder het oog moeten worden gezien. De ervaring, in den wereldoorlog opgedaan, leert bij den dag duidelijker, dat de militaire toerusting van zelfstandige kleine volken veeleer een wanhopig streven is dan dat met verdubbeling van de uitgaven eenige waarborg zou zijn te verkrijgen.

De wijze, waarop onze *financiën* zullen moeten worden hersteld, is gedeeltelijk afhankelijk van thans nog onzekere factoren. Geheel buiten verband met hetgeen in het buitenland zal geschieden, zal de oplossing niet kunnen worden bepaald. Het bedrag der te dekken schuld is nog niet te benaderen. Derhalve is slechts vast te stellen, dat de last zoo snel mogelijk zal moeten worden afgewenteld, ook door middel van heffing-ineens, en dat de blijvende lasten zullen moeten worden verdeeld naar draagkracht. Versterking en verdere toepassing van de progressie en vereenvoudiging van het belastingstelsel zullen hierbij allereerst in toepassing moeten komen. Door het staatserfrecht zal de Staat een eigen vermogen moeten kweken.

Ten aanzien van de *Koloniale politiek* zullen wij moeten voortgaan op den weg, krachtens ons beginsel tot dusver gevolgd en door steeds meer anderen als juist erkend. Richting geeft het einddoel van het zelfstandige Indische Rijk. Noodig is vrijmaking en zelfbestuur van de Indische volkeren, naar mate hunne geestelijke ontwikkeling omhoog gaat. Deze moet met alle kracht worden bevorderd. De productiviteit van het land moet worden verhoogd ten bate van de bevolking.

Het opstellen van een uitgebreider program van begeerten is onnoodig. Het zou een herhaling zijn van het werkprogram van den Vrijzinnig-Democratischen Bond. Wij hebben slechts enkele van de meest dringende vraagstukken genoemd, die regeling behoeven. De trouw aan onze *beproeufde beginselen* moge aan wetgeving en staatsbestuur de *vastheid van ontwikkeling* helpen geven, welke de verwezenlijking dier beginselen zal waarborgen.